

УДК 321.02:124.5

**Онищенко В. І.***Старший викладач Херсонського національного технічного університету*

## ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ

Досліджується поняття «політичні цінності», його сутність і місце в загальній системі соціальних цінностей українського трансформаційного суспільства.

Ключові слова: політичні цінності, соціальні цінності, політична культура, політична свідомість, політична сфера.

Політичні цінності відносно нове явище в політичній науці. Незважаючи на те, що ціннісний вимір політики був присутній вже в працях мислителів стародавнього світу, як окремих наукових напрям із власною методологією і категоріальним апаратом він ще не інституційований, відбувається його становлення, що дає нам змогу стверджувати про актуальність досліджень теоретико-методологічних засад політичних цінностей.

Проблемі цінностей присвячено немало наукових праць як зарубіжних (Г. Алмонд, С. Верба, О. Доган, Р. Інглехарт, М. Карват, С. Ліпсет, В. Нойман, Е. Хенкисс, Л. Халман, П. Естер та ін.) так і вітчизняних вчених (О. Білий, О. Вишняк, Е. Гансова, А. Горбань, А. Горбачик, С. Макеєв, В. Оссовський, Н. Паніна, І. Попова, В. Романов, А. Ручка, Ф. Семенченко, А. Чердніченко, О. Яременко, та ін.).

Вперше поняття цінності було висунуте на передній план у логіці і в метафізиці Р. Лотце [1, с. 613]. В політологію і соціологію проблематику цінностей увів М. Вебер. Цінність тлумачилася ним як «царство іманентного сенсу»—сенсу переживань і дій людей, тобто, згідно з веберівською термінологією, «сенсу, що суб'єктивно мається на увазі» [2, с. 628]. Апелюючи до цього поняття, Вебер фіксував найголовніше і найсуттєвіше, що на його думку, робить людську поведінку саме дією: такою вона виявляється лише у тому випадку, коли діючий індивід пов'язує з нею суб'єктивний сенс [3, с. 603].

Класичне визначення цінності дали У. Томас і Ф. Знанецький: «Під соціальною цінністю ми розуміємо будь-який факт, який має доступні

членам певної соціальної групи емпіричні зміст і значення, виходячи з яких він є або може стати об'єктом діяльності» [4, с. 343]. Розглядаючи ж правила поведінки (соціальні норми) як соціальні цінності, зазначені автори тлумачать ці норми не як елементи внутрішньої духовної структури особистості, а як якісь зовнішні по відношенню до індивіда явища, які мають обов'язковий характер і певні «емпіричний зміст і значення» [4, с. 347].

У. Томас і Ф. Знанецький виділяють два види цінностей: цінності-норми і цінності-установки. Цінності-норми не тільки викликають, але й відображають певні установки соціальної групи. Цінності-установки тільки викликають установки, але самі їх не відображають. Необхідно відзначити, що загалом концепція У. Томаса і Ф. Знанецького розроблена в руслі нормативного розуміння цінностей.

Існують й інші підходи до інтерпретації цінностей, скажімо утилітаристський (його розвивали Р. Перрі, Дж. Дьюї, К. Льюїс), коли як цінності розглядаються як будь-яке утворення, що служить для задоволення людських потреб і реалізації інтересів людини: «Є тільки одне первісне джерело цінностей, а саме інтереси людини» [5, с. 42]. Отже, цінність, на думку Р. Перрі, виступає об'єктом інтересу. «Будь-який об'єкт, яким би він не був, набуває цінності, коли будь-який інтерес, яким би він не був, поширюється на нього» [6, с. 158]. Класифікація цінностей, розроблена Р. Перрі, також ґрунтується на характері інтересів, що породжують дані цінності, та якості знання, яке орієнтує (іншими словами, знання індивіда про взаємозв'язок його інтересів і цінностей). Таким чином, Р. Перрі розрізняє цінності істинні й хибні, розвинені й нерозвинені, складні й прості, негативні і позитивні, приховані й активні, екзистенціальні та ідеальні, такі, що повторюються і прогресивні.

Інший представник цього напрямку, Дж. Дьюї пов'язував цінності з потребами організму. Він вважав, що цінність породжується ірраціональними імпульсами, які йдуть з глибин людської психіки. Досліджувати цінність можна не за допомогою аналізу висловлювань людей, а за допомогою аналізу людських дій. Таким чином, цінність у Дж. Дьюї виявляється не реальним фактом, а якимось мислительним утворенням, інструментом тлумачення соціальної ситуації, у якій буття і свідомість злиті воедино.

Т. Парсонс розглядає цінності як вищі принципи, на основі яких існує згода як в малих суспільних групах, так і у суспільстві в цілому. Цінності, які характеризуються як «неемпіричні об'єкти», що виклика-

ють благоговійне відношення, шанобу, повагу — у цьому зв'язку беруться, головним чином, цінності морально-релігійного порядку — надають відповідних якостей моральним нормам, які до них апелюють, додаючи їм загальнообов'язкової значимості. Цінність конструюється на основі загальноприйнятих уявлень про Бажане, тому соціальні цінності, за Т. Парсонсом, є продуктом культури, а точніше культурної традиції. «Соціальні цінності — це загальноприйняті уявлення про бажаний тип соціальної системи, перш за все про суспільство в уявленні його власних членів» [7, с. 18].

Зауважимо, що дослідження політичних цінностей приваблювало вчених менше, ніж проблема цінностей як таких. Нерідко навіть заперечувалось саме поняття «політичні цінності», а навзаємин пропонувалося вести мову про місце цінностей у політиці. Згадана думка перегукується з традиційними роздумами про взаємозалежність моралі і політики. У багатьох випадках цінності у політиці (у політичній практиці, політичній дії) ототожнюються з моральними або соціальними цінностями, які регулюють поведінку людей у політичній сфері. Наприклад, американський політолог Д. Пауелл вважає, що в політиці слід розрізняти цілі і цінності, оскільки останні — це етичні твердження про те, якими речі повинні бути, тоді як цілі мають безпосереднє відношення до політичної проблеми [8, с. 506].

Однак, з другої половини минулого століття категорія «політичні цінності» набуває значного поширення. У цьому контексті перш за все необхідно згадати загальновідоме визначення політичної культури, яке належить американським політологам Г. Алмонду і С. Вербі [9], згідно з яким політична культура пов'язується з усвідомленням певних орієнтацій, системи цінностей, а також використанням символів і вірувань, направлених на політичну дію. На думку цих авторів, коли мова йде про політичну культуру суспільства, мається на увазі політична система, інтерналізована у знанні, почуттях і оцінках його членів. Саме на психологічному аспекті походження і сутності політичної культури роблять акцент і багато інших дослідників. Взагалі ж у політичній науці представлені вельми різноманітні підходи до розуміння політичної культури та її ціннісного виміру, в рамках яких розглядаються численні показники рівня її розвитку, а також виділяються різні типи політичної культури [8, с. 507–508].

Значимо, що для розробки проблеми політичних цінностей велике значення мають наукові доробки вітчизняних вчених — О. Донченко, І. Кресіної, І. Поліщука, Ю. Романенка, М. Рябчука, В. Храмової,

Б. Цимбалістого, В. Янова. В них аналізуються традиційні основи національного політичного менталітету українців, досліджуються основні архетипи національної свідомості, їх вплив на формування сучасної політичної культури українського народу, його ціннісну свідомість.

Дослідники відзначають, що під впливом різних економічних, політичних, соціальних і культурних факторів домінуюче положення у ціннісній свідомості українців посіли вітальні цінності. Одночасно помітним стало збільшення значущості для людей синдрому певних соціальних і самореалізаційних цінностей («створення у суспільстві однакових можливостей для всіх», «цікава робота», «суспільне визнання», «відсутність значного соціального розшарування», «ефективна робота за професією»). Помітно знизився рівень значимості деяких громадянських, демократичних та ринкових цінностей. Був зроблений висновок, що без досягнення або реалізації вітальних цінностей важко сподіватися на суттєві зрушення у структурі невітальних, особливо громадянських і демократичних цінностей.

Політичні цінності, будучи за своєю природою результатом особистого освоєння світу політичного, в той же час зазнають специфічний вплив суспільних вимог. Це проходить насамперед на основі сприйняття людиною норм політичної системи, які несуть у собі не тільки сучасні вимоги, а й викликають досвід минулого, що представлений у звичаях, традиціях, ритуалах та інших стереотипах діяльності.

У самому загальному розумінні механізм традиції, забезпечуючи спадкоємність між минулим і майбутнім, об'єднує суспільство в цілісний організм. Саме традиції надають певної стійкості політико-культурним формам діяльності людей, дають їм можливість впливати на політичний процес, протистояти негативним тенденціям сучасного життя.

Ми згодні з М. Обушним, О. Ткачом та А. Коваленком, які визначають «цінності політичні, як сукупність ідей і відповідних їм соціально-типологічних утворень (установок, стереотипів, переживань і т. ін.), що визначають вибір засобів і методів діяльності, ступінь послідовності їхньої реалізації і застосування в поточній політичній практиці. У сучасній політиці, — продовжують автори, — все зростаючого значення набувають загальнолюдські інтереси і цінності, реалізація яких, на жаль, непослідовна і суперечлива. Причини цього зумовлені взаємозалежними факторами: гетерогенністю остаточних інтересів і цілей учасників політичних коаліцій, що формально виступають з позицій утверджених загальногуманних ідеалів; своєкорисливістю партій і суспільних груп, що прямо відстоюють пріоритетність своїх обмеже-

них підходів до політичного процесу; ситуаціями суперництва між лідерами і групами в боротьбі за владу; прорахунками в оцінках політичної кон'юнктури її найближчої перспективи. Тому існують труднощі в побудові типології політичних цінностей. Головними положеннями на нашому шляху можуть бути такі орієнтири, як потреба в групових зв'язках і відповідно висока оцінка ідей і дій, що сприяють їх установленню і розвитку; уявлення про бажані типи політичних інститутів і про майбутні зв'язки; здатність інституту реально задовольняти ті або інші політичні потреби; масштаби і тривалість прояву такої схильності тощо. Отже, типологія цінностей політичних нині може бути побудована лише на основі визнання пріоритетності в політиці загальнолюдських ідеалів і цінностей, що передбачає вибір засоба і результатів у тісному зв'язку з гуманістичною орієнтацією політичної практики. Цінності політичні покликані сприяти інтеграції соціальної групи як частини ширшої соціальної цінності; мотивувати політичну діяльність і створювати умови, за яких соціально-політичні цілі є безпосередніми мотивами учасників політичного процесу; сприяти формуванню стандартів оцінки кожної конкретної дії і її наслідків; визначати ієрархію як цілей політики, так і вибору методу їх досягнення, здійснюючи добір прийнятих і блокування неприйнятних (принаймні для даних умов) цілей і методів; орієнтувати кожного учасника політичного процесу (клас, партію, громадську організацію, інститут, особистість) стосовно інших його складових» [10, с. 585].

Архіважливі питання модернізації політичної системи суспільства, становлення структур громадянського суспільства та місця політичних цінностей у їх розвитку розкриваються у наукових працях В. Горбатенка, О. В. Кремня, І. Кресіної, В. Куйбіди, Н. Латигіної, І. Лазар, Н. Піскальової, Р. Рубцова, В. Ткаченка, М. Михальченка, Ф. Рудича, М. Томенка та ін.

До ціннісної проблематики у контексті вивчення політичної культури, а також її трансформації у сучасній Україні звертаються І. Алексеєнко, В. Бебик, В. Буцєвицький, М. Головатий, Є. Головаха, Ж. Деркач, В. Корнієнко, М. Остапенко, М. Процьків, С. Сорока, А. Чередниченко та ін. справедливо підкреслюють, що для розуміння багатьох особливостей і рис політичної культури різних категорій населення України потрібно, насамперед, враховувати загальні закономірності формування масової свідомості в умовах гострої боротьби демократії, що утверджується, та тоталітаризму, який вперто чинить опір. Найбільш характерною рисою політичної та економічної свідомості людей в цих умовах є амбівалент-

ність— поєднання поглядів, думок, почуттів, орієнтацій, які взаємно виключаються, коли, наприклад, людина одночасно виступає за ринкову економіку і тверді ціни, за свободу пересування і збереження режиму прописки тощо. Це яскравий приклад конформно-амбівалентного типу реакцій, готовності людей підтримувати взаємовиключні позиції. Але, як відзначали українські політологи, від конформізму один крок до негативізму, коли заперечуються будь-які альтернативи. Такою є свідомість нігілістично-амбівалентного типу, якимий є передумовою бунту, анархії і хаосу [11].

Заслугує на увагу ще одна особливість системи політичних цінностей українського суспільства на яку звертають увагу дослідники: переважна більшість мешканців країни орієнтована на побудову демократичного суспільства, яке ґрунтується на принципах політичного та економічного плюралізму, рівності всіх громадян перед законом, свободи особистості і соціальної справедливості. «Це обумовлено, як справедливо зауважує професор Ф. Семенченко, — з одного боку, подібністю багатьох цінностей соціалістичної демократії, які декларувалися, і демократії у загальнолюдському значенні, а з іншого — стійким асоціюванням у свідомості людей демократії західного зразка з високим рівнем життя населення. У цьому проявляється ефект впливу комуністичної і західної ідеологій. Перша наполегливо вкорінювала у свідомість ідеї загальної свободи і рівності, а друга наповнювала ці абстракції реальним змістом. Однак синтез двох ідеологій породжує у масовій свідомості українців конфлікт між ідеальними уявленнями про можливість демократії і реальними результатами демократизації [12, с. 76].

Досить цікавий напрям аналізу плідно розвиває відома українська дослідниця політичного життя Н. Костенко. У своїх працях вона торкається специфічного аспекту проблеми, а саме: реконструкції засобів, прийомів, правил ціннісного обґрунтування політики в пресі, включаючи формування особливих ціннісних каталогів у газетах. Нею була сконструйована модель, яка включала в себе вісім бінарних цінностей (серед яких були в наявності і політичні цінності, і неполітичні):

- 1) свобода — регулювання;
- 2) демократія — правопорядок;
- 3) соціальне розшарування — рівність;
- 4) відкритість — ізоляціонізм;
- 5) добробут — моральні норми;
- 6) наука (прогрес) — культура (традиція);
- 7) професіоналізм — колективізм;

8) швидкість — поступовість.

При цьому, ліві полюси бінарів сформували ознаки «нової» системи цінностей, а праві — «традиційної». За допомогою контент-аналізу виявлялася наявність у текстах газет, які виступали в ролі публічних опонентів, цінностей тієї чи іншої системи. В результаті було виявлено слабкий позитивний зв'язок між ціннісними ієрархіями видань, що були розглянуті. Хоча априорі можна було б припустити протилежну картину, а саме: видання, які виступають публічними опонентами, схиляють свої аудиторії до прийняття протилежних систем цінностей [13, с. 86–87].

Політичні цінності, будучи за своєю природою є результатом особистого освоєння світу політичного, в той же час зазнають специфічний вплив суспільних вимог:»в умовах переходу українського суспільства від авторитарно-бюрократичної системи до системи демократичної, розбудови суверенної державності в суспільстві відбувається переусвідомлення і переоцінка цінностей політичних, що супроводжується ціннісною поляризацією політичної свідомості населення, загостренням протистояння і боротьби між прихильниками політичних цінностей, що сформувалися в минулому, і тими, що зароджуються в даний час» [8, с. 719].

Отже, політичні цінності — невід'ємна частина політичної культури суспільства, яка віддзеркалюється в політичній свідомості людей і над формуванням їх загальнолюдських гуманістичних рис слід постійно працювати.

#### **Список використаних джерел:**

1. Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошеця. — К.: Знання України, 2005. — 1200 с.
2. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер: Пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко; коммент. А. Ф. Филиппова. — М.: Прогресс, 1990. — 808с.
3. Вебер М. Политика как призвание и профессия // М. Вебер. Избранные произведения / Пер. с нем. — М.: Прогресс, 1990. — С. 644–706.
4. Томас У. Методологические заметки / У. Томас, Ф. Знанецкий // Американская социологическая мысль. Тексты. — М.: Изд-во Московского у-та, 1994. — С. 335–357.
5. Лебедев И. А. Политические ценности как сложный и многомерный объект / И. А. Лебедев // Вестник Московского ун-та. — Сер. 12. Политические науки, 1999. — № 2. — С. 38–49.

6. Соколов Е. В. Основные идеи общей теории ценностей Р. Б. Перри / Е. В. Соколов // Проблема ценности в философии. — М.—Л.: Наука, 1966. — С. 154–170.
7. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс: Пер. с англ. Л. А. Седова, А. Д. Ковалева. — М.: Аспект-Пресс, 1998. — 270 с.
8. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.
9. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд С. Верба // Политические исследования. — 1992. — № 4. — С. 122–134.
10. Обушний М. І. Політологія: Довідник / М. І. Обушний, А. А. Коваленко, О. І. Ткач; за ред. М. І. Обушного. — К.: Довіра, 2004. — 599 с.
11. Малкіна Г. М. Політична відповідальність у демократичному суспільстві (інституціональний вимір): Монографія / Г. М. Малкіна. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. — 326 с.
12. Семенченко Ф. Г. Політична діяльність: аксіологічний вимір / Ф. Г. Семенченко. — К.: ТОВ ВПД «Формат», 2011. — 328 с.
13. Костенко Н. В. Ценности и символы в массовой коммуникации / Н. В. Костенко / НАН Украины, Институт социологии. — К.: Наукова думка, 1993. — 128 с.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2015 р.

Онищенко В. И. Политические ценности: понятие и подходы к определению

Исследуется понятие «политические ценности», его сущность и место в общей системе социальных ценностей украинского трансформационного общества.

Ключевые слова: политические ценности, социальные ценности, политическая культура, политическое сознание, политическая сфера.

Onishchenko VI Political values: the concept and definition

We investigate the notion of "political values", its essence and place in the general system of social values of Ukrainian society transformation.

Keywords: political values, social values, political culture, political consciousness and political spheres.